

УДК 349.6(477)

Шуміло О.М.

Харківський національний університет внутрішніх справ

ПРО ПОНЯТТЯ «НООСФЕРИ» У ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ

Стаття присвячена удосконаленню екологічного законодавства шляхом привнесення в нього поняття «ноосфери». Розглянуто існуючі наукові погляди на ноосферу та порівняно її з тотожними поняттями «техносфера», «соціосфера» та «антропосфера». Серед видів природокористування виділено ноосферне. Визначені типи нормативних актів, які оперують вказаними поняттями. Запропоновано удосконалити екологічне законодавство введенням в нього правового поняття «ноосфери».

Ключові слова: ноосфера, екологічне законодавство, ноосферне природокористування, техносфера, соціосфера, антропосфера.

В історії науки важко уявити вченого, який би зробив так багато для людства, як Володимир Вернадський. Природознавець, філософ, основоположник генетичної мінералогії, біогеохімії, радіогеології, вчення про живу речовину, теорії ноосфери як якісно нового стану розвитку біосфери, він був «хрещеним батьком» багатьох науково-дослідних інститутів, музеїв, наукових шкіл, організатором і першим президентом Української академії наук, захисником академічних свобод, принципів демократії та гуманізму. Перебуваючи на посаді ректора Таврійського університету, після захвату Криму більшовиками (1920 р.) він клопотав за професорів свого вишу, яких заарештували. Завдяки його наполегливості серед них був звільнений й український науковець-криміналіст, професор Кісільов О. Д. [1, с. 25].

Володимир Вернадський як природознавець та філософ переосмислив зміст поняття «ноосфери» у контексті розвинутого ним вчення про біосферу, гуманістичної ідеології та ролі наукової думки як планетного (та космічного) явища. На його думку, біосфера планомірно переходить у ноосферу, оскільки, пізнаючи закони природи та розвиваючи техніку, людство надає їй ознак нової, більш високої організованості.

Дослідженням поняття «ноосфери», окрім робіт академіка Вернадського В. І., присвячені праці таких вчених: Каракаша І. І., Реймерса Н. Ф., Багрова Н. В., Руденка Л. Г. та ін.

Постановка завдання. Однак відсутність комплексного дослідження поняття «ноосфери», у тому числі і рівень врегульованості її охорони та використання законодавством, яке повинно міс-

тити опрацьовані, розраховані на довгострокове застосування норми, свідчить про актуальність і доцільність дослідження правового інституту ноосфери.

Виклад основного матеріалу дослідження. За філософським енциклопедичним словником ноосфера (від грецьк. νόος – розум та σφαῖρα – шар) – сфера взаємодії природи та суспільства, в якій діяльність людства стає головним визначальним фактором розвитку (для визначення цієї сфери вживають також схожі терміни: техносфера, антропосфера, соціосфера) [2, с. 428].

Порівняння ноосфери із антропосферою, соціосферою та техносферою припускав Реймерс Н. Ф., визначаючи ноосферу як «мислячу оболонку», сферу розуму, вищу стадію розвитку біосфери, що пов'язана із виникненням та становленням в ній цивілізованого людства, із періодом, коли розумова діяльність людини стає головним, визначальним фактором розвитку на Землі [3, с. 305]. На його думку, антропосфера: 1) земна сфера, де живе і куди тимчасово проникає (за допомогою супутників тощо) людство; 2) сфера Землі та ближнього космосу, яка найбільше прямо чи опосередковано видозмінена людством у минулому та буде ще більше змінена людьми у майбутньому; 3) частина біосфери (географічної, ландшафтної оболонки), що використовується людьми. Вчений далі привласнює антропосфері синонім – соціосфера [3, с. 23]. Під техносферою за Реймерсом Н. Ф. потрібно розуміти: 1) частину біосфери, корінним чином перебудовану людиною в технічні та техногенні об'єкти (будинки, дороги, механізми і т.ін., в арте-

природне середовище); 2) частину біосфери (за деякими (рідк.) уявленнями, у майбутньому вся біосфера), перебудовану людьми за допомогою прямого чи опосередкованого впливу технічних засобів з метою найкращої відповідності соціально-економічним вимогам людства; 3) практично замкнену регіонально-глобальну майбутню технологічну систему утилізації та реутилізації природних ресурсів, що використовуються у господарському обігу, розраховану на ізоляцію господарсько-виробничих циклів від природного обміну речовин та потоку енергії [3, с. 516-517].

Таким чином, з точки зору філософів та природоохоронців тотожними поняттям «ноосфера» є поняття: антропо-, соціо- та техносфера.

Серед сучасних типів природокористування вченими розглядається і такий, як ноосферне. Воно передбачає заміну природних засобів виробництва і збереження природних джерел, застосування «помірних потреб» і «розумного споживання», що потребує зміни свідомості та психології людини. Хоча ХХ століття пройшло в оточенні новостворених досягнень та ноосферної реальності, все ж особливості «ноосферного природокористування» не одержали достатнього рівня наукового дослідження і впровадження у систему взаємодії людини і суспільства з навколишнім середовищем [4, с. 17].

При сучасному розвитку науки та техніки, і це співпадає із теорією ноосфери Вернадського, суспільство використовує такі технології та механізми, що впливають на довкілля на рівні геологічних процесів. Негативні приклади такого впливу: Чорнобильська катастрофа – катастрофа планетарного масштабу; вибух і розлив нафти на нафтовій платформі в Мексиканській затоці; аварія, яка виникла внаслідок найсильнішого за час спостереження землетрусу, в Японії, що призвело до радіаційних викидів на АЕС у префектурі Фукусіма.

Аналізуючи чинне законодавство України, можна дійти висновку, що жоден нормативний акт на рівні закону не використовує та не розкриває зміст поняття ноосфери. Але чинне законодавство оперує поняттями ноосфери та техносфери. Так, у Постанові КМ України, якою затверджена Комплексна державна програма енергозбереження України [5], згадується поняття «ноосфери». У вказаному документі наголошується, що діалектика розвитку енергетики на сучасному історичному етапі призвела до межі, коли споживання первинних енергоресурсів досягло таких гігантських, планетарних масштабів, що, з одного

боку, загрожують їх вичерпанню та «енергетичним голодом», а з іншого – метаморфозою довкілля в напрямі його деградації та повного зникнення ноосфери. Для подолання цієї загрози і розв'язання проблеми енергозабезпечення без негативних екологічних наслідків пропонується корінна зміна концепції, стратегії і тактики подальшого розвитку енергетичної бази існування суспільства. Окрім всебічного розвитку й застосування енергозберігаючих технологій, техніки, матеріалів та організації виробництва, основою для вирішення зазначеної проблеми має бути широкомасштабне залучення в паливно-енергетичний баланс відновлюваних, а також значною мірою інших нетрадиційних для сучасної енергетики джерел енергії. Такими джерелами енергії є: вітрова, сонячна, гідроенергія малих річок, геотермальна, а також біомаса та інші види нетрадиційного палива. Широке впровадження цих видів енергії дозволить зберегти ноосферу.

Вища атестаційна комісія України своєю Постановою «Про заходи щодо поліпшення якості дисертаційних робіт із спеціальності «Техногенна безпека» затвердила паспорт спеціальності 21.06.01 «Техногенна безпека». Серед напрямків досліджень передбачено оцінку екологічних наслідків техногенного втручання в довкілля; розробка засобів його мінімізації; дослідження розповсюдження техногенних (радіоактивних, токсичних тощо) речовин у ноосфері; обґрунтування наукових засад їх зберігання, поховання, технології переробки, знешкодження; основи формування ноосфери [6]. У цій же Постанові передбачається: моделювання матеріальних потоків речовини в системі ресурсокористування; склад і властивості відходів виробництва і їх використання як заміників сировини; динаміка матеріальних потоків речовини в системі «літосфера – техносфера – літосфера». Якщо розглядати «літосферу в системі ресурсокористування, тобто її охорони та раціонального використання», то необхідно пам'ятати, що літосфера – тверда оболонка Землі – земна кора з верхньою частиною мантії, її середня товщина становить до 150–200 кілометрів, а температура досягає + 1000°C. Постає питання про спроможність людства на сучасному етапі розвитку «раціонально використовувати» літосферу.

Щодо поняття «техносфери», то воно розглядається законодавством на сучасному етапі у контексті природно-техногенної безпеки. У третє тисячоліття земна цивілізація увійшла з техносферою, що перетворилася в потужний стрижень, навколо якого сплелися соціальні, економічні

та екологічні проблеми суспільного поступу. У сучасних умовах структури виробництва і споживання технічні системи часто стають джерелом серйозних загроз для суспільства. Засоби, що витрачаються на ліквідацію наслідків техногенних аварій, більш ніж на порядок перевищують видатки, які виділяються для забезпечення техногенної безпеки. Останніми роками відзначається значне збільшення кількості надзвичайних ситуацій техногенного характеру, пов'язаних з аваріями на промислових виробництвах [7].

У Програмі соціально-економічного та культурного розвитку м. Києва на 2008 рік також, як і в попередньому нормативно-правовому акті, зазначається про негативну тенденцію до підвищення рівня катастрофічності техносфери в результаті зростання обсягів фізичного та морального зносу інженерних мереж міста й основних засобів промислових виробництв [8].

У локальному акті – Стратегії економічного та соціального розвитку Одеської області на період до 2015 року – наголошується, що загострення проблем безпеки навколишнього середовища і населення стало визначальною рисою сучасності. Обсяг антропогенного впливу на природне середовище, урбанізація територій, збільшення обсягів штучних елементів середовища (техносфери) – усі ці фактори справляють потужний, переважно негативний зворотний вплив на населення [9].

Будівельними нормами та правилами 1.02.07-87 «Інженерні вишукування для будівництва» у п. 7.2 передбачено, що комплексні дослідження раціонального використання та охорони навколишнього середовища включають вивчення всіх основних середовищеформувальних сфер: літо-, гідро-, атмо-, біо-, техно-, соціо-

сфери і повинні виконуватися відповідно до ДБН А.2.2.1-2003 та нормативних документів, які регламентують питання охорони навколишнього середовища [10]. Таким чином, техно- та соціосфера віднесені до середовищеформувальних сфер.

Інші нормативні акти, що використовують поняття «ноосфери» та «техносфери», приймалися на рівні міністерств та відомств і передбачають лише обов'язковість включення терміна «ноосфери» до різних навчальних програм, курсів та переліків питань для тестування.

Висновки. Отже, на підставі наведеного можна зробити такі висновки: законодавство на сучасному етапі не дає визначення поняття «ноосфери». Воно рідко застосовується в енергетичному законодавстві і не застосовується в екологічному. Законодавець не розрізняє між собою поняття ноо-, техносфери, а поняття антропо- та соціосфери поки що не вживає. Таким чином, природничі науки використовують поняття «ноосфери», а право користується лише їх доктринальним тлумаченням. Доцільним було б зробити визначення поняття «ноосфери» і, залежно від цього, визначити, чи є тотожними йому поняття техно-, соціо- та антропосфера. Подальший розвиток екологічного законодавства треба здійснювати на підставі врахування природничих, історичних, техніко-економічних досягнень України та використання законодавчого досвіду зарубіжних країн.

За сучасних умов впливу людства на природничі процеси потрібно ширше використовувати в нормативних актах поняття «ноосфери», розкрити та закріпити його законодавчо, що дозволить уникнути глобальної екологічної кризи в майбутньому.

Список літератури:

1. Чисніков В. Батько першого українського спецпідрозділу / В. Чисніков // Іменем закону: Громадсько-правовий тижневик. – 2013. – № 32 (5886). – С. 24-25.
2. Философский энциклопедический словарь / [редкол. : Аверинцев С. С., Араб-Оглы Э. А., Ильичев Л. Ф. и др.]. – 2-е изд. – М. : Сов. энциклопедия, 1989. – 815 с.
3. Реймерс Н. Ф. Природопользование : словарь-справочник / Н. Ф. Реймерс. – М. : Мысль, 1990. – 637 с.
4. Екологічне право України : підруч. для студ. вищих навч. закладів / за ред. І. І. Каракаша – О. : Фенікс, 2012. – 788 с.
5. Комплексна державна програма енергозбереження України : Постанова Кабінету Міністрів України від 05.02.1997 № 148 // Режим доступу. – [Електронний ресурс] : Ліга : Закон. – 1 файл. – fin41650.LHT.
6. Про заходи щодо поліпшення якості дисертаційних робіт із спеціальності «Техногенна безпека» : Постанова Вищої атестаційної комісії від 09.06.1999 № 3-10/7 // Бюлетень вищої атестаційної комісії України. – 1999. – № 4.
7. Про затвердження Технічного рішення побудови комп'ютеризованої системи контролю за функціонуванням потенційно небезпечних об'єктів : Наказ Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи від 24.05.2007 № 370 // Режим доступу. – [Електронний ресурс] : Ліга : Закон. – 1 файл. – fin50276.LHT.
8. Про Програму соціально-економічного та культурного розвитку м. Києва на 2008 рік : Рішення Київської міської ради від 17.01.2008 № 2/4474 // Хрещатик. – 2008. – № 222.

9. Про схвалення Стратегії економічного та соціального розвитку Одеської області на період до 2015 року : Розпорядження Одеської обласної державної адміністрації від 24.12.2004 № 928/А-2004 // Режим доступу. – [Електронний ресурс] : Ліга : Закон. – 1 файл. – od040266.LHT.

10. Щодо затвердження Зміни № 1 СНиП 1.02.07-87 «Инженерные изыскания для строительства» («Инженерні вишукування для будівництва») : Наказ Державного комітету з будівництва та архітектури від 31.03.2004 № 54 // Інформаційний бюлетень Держбуду. – 2004. – № 3.

О ПОНЯТИИ «НООСФЕРЫ» В ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ УКРАИНЫ

Статья посвящена усовершенствованию экологического законодательства путем привнесения в него понятия «ноосфера». Рассмотрены существующие научные взгляды на ноосферу и сравнение ее с тождественными понятиями «техносфера», «социосфера» и «антросфера». Среди видов природопользования выделено ноосферное. Определены типы нормативных актов, которые оперируют указанными понятиями. Предложено усовершенствовать экологическое законодательство введением в него правового понятия «ноосфера».

Ключевые слова: ноосфера, экологическое законодательство, ноосферное природопользование, техносфера, социосфера, антросфера.

ON THE «NOOSPHERE» NOTION IN UKRAINIAN LEGISLATION

The author states that Volodymyr Vernadsky as a natural scientist and a philosopher has reconsidered the content of «noosphere» notion in the context of his doctrine of biosphere, humanistic ideology and the role of scientific thought as a planetary (and cosmic) phenomenon. From the point of view of the latter, the biosphere smoothly transforms into the noosphere, as, during the cognition of nature's laws and technical development, the humanity gives it the signs of new and higher degree of systematization. Thus, from the standpoint of philosophers and environmentalists the notions of anthropo-, socio- and technosphere are identical to the concept of «noosphere», sums up the author. Having carefully researched the current legislation of Ukraine, it is possible to say, that never a one normative act at law level uses or defines the noosphere notion, though it is found in current legislation, e. g. The Complex State Energy Conservation Programme of Ukraine. Evidently, the wide exploration of wind, solar, geothermal, small rivers' hydropower, as well as biomass and other non-conventional fuels are supposed to save the noosphere. So, it is shown that natural sciences use the «noosphere» notion, while the law uses only its doctrinal interpretation. The definition of «noosphere» notion and dependent determination of its adjacency with the notions of techno, socio and anthroposphere has been proposed. The need of further environmental legislation improvement on the ground of taking into consideration natural, historical and technical economic achievements of Ukraine as well as foreign countries experience has been outlined. The necessity of wider «noosphere» notion usage in legal acts, its disclosure and legislative fixation, that would let us avoid future environmental crisis in the modern conditions of human impact on natural processes has been proved.

Key words: noosphere, environmental legislation, noosphere nature management, technosphere, sociosphere, anthroposphere.